

Osmanlı Ermenileri ve Mûsikî İlişkilerimiz

Mehmet Kınık*

Özet

Osmanlı coğrafyası içerisinde bulunan tüm milletler yüzyıllarca aynı toprakları paylaşmışlar ve barış içerisinde yaşamışlardır. Üç büyük dinin farklı mezheplerinin mensupları çoğu zaman aynı mubit etrafında her biri kendi mabedinde ibadetlerini yerine getirdikten sonra dışarıda oluşturdukları ortak kültür çerçevesinde ilişkilerini huzur içinde uzun yıllar sürdürmüşlerdir. Onları bir arada tutan her ne kadar aynı sosyal çevreyi paylaşmak olsa da, özelde bir takım sosyal etkinlikler bir araya gelmelerinde daba etkili olmuştur. İşte bunlar içerisinde en önemlilerinden biri de mûsikîdir. İlk olarak Anadolu Selçukluları döneminde Müslümanlarla aynı ortamı paylaşan Ermeniler devam eden dönemde Osmanlı halkıyla beraberliklerini sürdürmüşlerdir. Bu beraberlik içerisinde ortak kültürü oluşturmada Osmanlı Ermenilerinin de katkıları olmuştur. Ta ki daba sonra Bektaşî geleneğine mensup olan Asug'ların halk edebiyatı ve mûsikîsinde Koşma, İlâbi, Nefes, Semayi, Destan, Tecnis, Dübeyt gibi örneklerin yanında makam mûsikîmizde de Na't, Şarkı, Ayin gibi Türk mûsikîsinin hemen her formunda eserler vererek katkıda bulunmuşlardır. Türk halk edebiyatına ve mûsikîsine eserler verenlerden Sarkis Zeki, Harbî, Mabcâbî, Nakabî, Hiranî, Âşık Vartan, Civan Ağa,

Nabapet Kuçak, Kul Artunî, Tatos, Hayâtî, Çabu-koğlu, Abgar ve Türk makam mûsikîsinde eserler verenler arasında Hamparsum Limonciyan, Bimen Şen (Dergazaryan), Kemani Tatyos Efendi, Nikoğos Ağa, Kemani Sebuğ Ağa, Karnik Garmıryan, Leon Hancıyan bunlardan birkaçıdır. Tüm bu oluşumlar ve eserler mûsikînin buluşturucu, barıştırmacı ve birleştirici işlevlerinden kaynaklanmaktadır ki birde buna Osmanlı devlet anlayışındaki hoşgörüyü eklemeyiz.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Ermenileri, Ermeni Bestekârlar, Ermeni Asuglar

Giriş

Ermeniler kuşkusuz Hıristiyanlığın önemli cemaatlerinden biridir. Dini inançları ise her ne kadar Hıristiyanlık olsa da yaşadıkları kültür çevresinde çeşitli unsurların eklenmesi ile kendine has bir yaşam biçimine sahip oldukları Osmanlı-Türkiye Ermenilerinde açık bir şekilde görülür. Bununla birlikte yerel kültürün çeşitli bileşenleri ve Ermenicenin yanında Türkçeyi de iyi bir şekilde bilmeleri ve kullanmaları, bir ayrışmanın aksine bütünleşmenin işaretlerini açıkça göstermektedir. Şüphesiz bu bütünleşmeye aracı olan bileşenlerin başında sanat ve bunun önemli kollarından biri olan müzik gelir.

İnsanlığın huzurunun ve toplumsal barışın tesis edilmesinde sanat çok önemli bir işleve sahiptir. İnsanlar, devletler, ideolojiler, çıkarlar savaşır ama sanat ve sanatçı asla savaşmaz. Sanat ve sanatçı birer barış elçisidirler. Sanat gibi siyasi, ideolojik, maddi vs. çıkarları bünyesi dışında bırakan etkinlik alanları, toplumların, cemaatlerin, halkların ya da gurupların koşulsuz olarak bir araya gelmesinde çok önemli işleve sahiptirler. Çünkü sanat; kimi zaman buluşturur, kimi zaman barıştırmacı, kimi zaman da birleştirir. Kimi zamansa önce buluşturur sonra barıştırmacı daha sonra ise birleştirir. İşte bu üçünü bir arada gerçekleştirebilen bir yaklaşım ya da etkin-

(*) Doç. Dr., Mehmet KINIK, Fatih Üniversitesi Konservatuvarı Türk Müziği Bölümü.

lik alanı neredeyse başka yoktur ki; birlikte yaşama adına insanlığın en çok ihtiyacı olan yaklaşım da budur. Birlikte yaşamının şifrelerinden biri olan sanatın en önemli kollarından biri olan müziğin, Osmanlı Ermenileri ve Müslüman halkın beklentisiz beraberlikleri ve paylaşımları, kültürel adaptasyon ve sanatın kolektif yaşama katkısı tebliğimizin ana temasını oluşturmaktadır. Bunun yanında Ermeni mûsikîsinin bazı özellikleri ve kimi musikişinaslarına da değinilmektedir.

Geniş bir düzleme yayılmış olan Osmanlı coğrafyası sayesinde büyük kitlelere ulaşmış olan Osmanlı-Türk-İslam kültürü her ne kadar yerel kültürle etkileşim içinde olsa da Osmanlı devlet anlayışının sahip olduğu hoş görü sayesinde merkezi yönetimin kültürü hızla benimsenerek kabul görmüştür. Osmanlı Ermenileri için de geçerli olan bu kabul görüşü o kültürün çoğu bileşenleriyle beraber hızla yayılmasını sağlamıştır. Osmanlı kültürünün en önemli dinamiklerinden biri olan mûsikîsi de bu etkileşim ve değişimin baş aktörlerinden birisi olmuştur. Buna kültürel etkileşimler içerisinde bir tür dönüşüm de diyebiliriz.

13-14. yüzyıllarda Türk siyasi hâkimiyeti altında yaşamakla beraber henüz Türklerle teması yeni olan Ermeniler giderek kendi iktisadi menfaatleri gereği bu münasebetleri ilerleterek din dışındaki diğer hususlarda; örf, adet, mûsikîsi ve edebiyat bakımından Türk kültürünü benimsemişlerdir¹. Her iki millet tarihi beraberlikte barış ve huzur dolu bir ortamda yaşamışlar, ortak bir zevk, dil, kültür ve edebiyat oluşturmuşlardır².

Aslında Hıristiyan inancında baskın ve yaygın olan mûsikî; kilise kaynaklı Klasik Batı müziğidir. Ses sistemi ve ezgi yapısı ise yine bu çerçevededir. Buna karşın geçmişte ve günümüzde Ermeni mûsikî kültürü içerisinde gerek kilise gerekse günlük hayatta Türk makam mûsikîsinin etkisi belirgin bir şekilde görülmektedir.

Bu gün geçmişi bin yıldan daha uzun bir süreye dayanan ve Kur'an tilavetinin de etkisiyle şekillenerek özellikle 17. yüzyıl da kendine özgü yapısına kavuşmuş olan Türk makam mûsikîmiz zengin yapısı ve cazibesıyla her dönemde çevresini etkilemiştir. Bu cazibe karşısında çevredeki din, dil, inanç yönünden farklı kültür mensupları bu mûsikîyi öğrenmekle kalmayıp üretimine ve zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu da Osmanlı Ermenilerinin birlikte yaşama adına yeni ve barışçıl bir pozisyona kavuşmalarında etkili olmuştur.

Temeli ve kapasitesinin büyük bir bölümü Osmanlı dönemine dayanan Türk makam mûsikîsi ve Ermeni mûsikîsi etkileşiminin çıktıkları günümüz koşullarında ele alındığında ses sistemi, tavır/üslup, makamsal yapı ve usul gibi yönlerden benzerlikler görülür. Bu benzerlikler hem beste mûsikîsinde hem de derleme türkülerinde yer aldığı anonim halk mûsikîsindedir.

Ermeni mûsikîsi ile ilgili çok sayıda derleme yapan Gomidas Sogomonyan'un³ derlediği halk ezgilerinin büyük bir çoğunluğu derlendiği bölgenin ezgi yapısıyla benzerlikler göstermekle beraber bu derlemelerin ses sistemi, Türk makam mûsikîsine çok yakın mikro tonlardan oluşmaktaydı. Çevresindeki bazı araştırmacı ve müzisyenlerin kendisine bu ses sisteminin Batı nota sistemi ile ifade edilemeyeceğini belirtmeleri aslında bu sistemin Türk makam mûsikîsi ses sistemine paralel olduğunun bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Ermeni kilise ayinlerinde icra edilen şaraganlar'ın⁴ bazıları da Türk makam mû-

(1) Fuad Köprülü, Edebiyat Araştırmaları, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara, 1986, s. 254

(2) Kevork Pamukciyan, Ermeni harfli Türkçe Metinler, Aras Yayınları, İstanbul, 2002, Aktaran: Eliaçık, Ermeni Asıllı Şair Arifi ve Şiirlerinde İslami Görüşler, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007, s. 263.

(3) 26 Eylül 1861'de Kütahya'da doğdu. 1882'de Eçmiyadzin Papaz okuluna kabul edildi. Burada taşradan gelen genç öğrencilerin söyledikleri yerel ezgilerin zenginlikleriyle tanıştı. 1982'de papaz unvanı kazandı. Müziğe olan ilgisi ve yeteneği Berlin'de konservatuar eğitimi almasına sebep oldu. 1899'da Eçmiyadzin'e geri döndükten sonra çeşitli köy, kasaba ve şehirlere halk ezgilerini derleme işine girişti. 3000'e yakın halk ezgisi derledi. Bu çalışmalara ileriki yıllarda da devam etti. 22 Ekim 1935'de Paris'te öldü.

(4) Kilise ayinlerinde dinsel içerikli ilahiler.

sikîsinin yapılanmasıyla büyük benzerlikler göstermektedir.

19. yüzyılın başlarında Ermeni mûsikîsinin ezgi örgüsündeki küçük sesler (mikro tonlar) sorunu Gomidas'tan başlayarak pek çok Ermeni müzik adamını meşgul etmiştir. Örneğin Gomidas bu perde sisteminin özgün bir yapı sergilediğini hissetmiş olmalı ki notaların üzerine makam isimlerini yazmaktan çekinmemiştir⁵. Buna karşın Ermeni mûsikîsinde ses ve yerleri gösteren kendine özgü makam adları kullanılmaktadır.

Ermeni kilise mûsikîsinde, Suryâni ve Rum kilisesinde olduğu gibi başlıca sekiz makam kullanılmaktadır. Bunlar: *Ayp tza*, *Ayp gen*, *Pen tza*, *Pen gen*, *Kim tza*, *Kim gen*, *Ta tza* ve *Ta gen* adlarındaki makamlardır. Her makam sekiz sestem oluşur ve her makam dizisini bir bitiş ve bir güçlü notası belirler. Bu sekiz makam Türk mûsikîsinde kullanılan *Heftgân*, *Şed Acem*, *Hüseyni*, *Acem Aşiran*, *Hicaz*, *Saba*, *Neva* ve *Uşşak* makamlarına denk düşer⁶. Her ne kadar inançlar farklı olsa da paylaşılan kültür ortak coğrafyaya ait olduğu için teoride isimler farklılık göstermekle birlikte pratiklerin neredeyse aynı olduğu bu örnekte görülmektedir.

Tüm dünya ülkelerinin müzik kültürlerinin tanımlandığı *World Music* adlı kaynakta Ermeni Halk Müziği başlığında ise, ses sistemi hakkında orta doğulu komşuları gibi modal skalaya, çeyrek seslere ve tek sesli bir yapıya sahip olduğu belirtilir. Tar, ud, kamança, kanun, zurna, davulun Ermeni kimliğiyle özdeşleşmiş çalgılar olduğu üzerinde durulur. Fransız troubadour-halk şairleri ile Türk ozanlarına benzetilen asuglara ayrılmış başlıkta da, Sayat Nova ve onunla özdeş çalgısı kamança vurgulanır⁷.

Ermeni Musikişinaslar ve Anonim Halk Mûsikîsi

Asırlarca beraber yaşadıkları Türklerin kültürel yönden nüfusu altında kalan Erme-

niler, XV-XVI. asırlardan itibaren âşık şiiiri ile tanışarak Türkçe söyleyen âşıklar yetiştirmişler ve zevklerine uygun gelen bu edebiyat tarzıyla aynı şekil ve edada Ermenice eserler de ortaya koymaya başlamışlardır. Ermeniler Türk kültürünü bu kadar iyi bilip esere ortaya koymakla Türk kültürüne de bir bakıma hizmet etmişlerdir. Türk saz şairleri için kullanılan âşık kelimesi zamanla -k harfi yumuşatılarak Ermeni saz şairleri için âşuğ şeklinde kullanılmaya başlamışlardır. Ermenilerin Türklerle temasından sonra gelişen sazlı âşuğlar ve Türk âşıkları arasında tam bir bağ olduğu ve Türk edebiyatının Ermeni edebiyatı üzerinde derin tesirler bıraktığı Ermeni araştırmacılar tarafından da kabul edilen bir gerçektir⁸.

Anadolu Ermenilerinin bazıları saz şairi anlamına gelen âşık'lık geleneği içerisinde Bektaşî kültürünü benimseyerek giderek Türkleşmişler hatta Müslümanlaşmışlardır. Bu da Anadolu Ermenilerinin buldukları çevrenin kültürüne ne denli adapte olduklarını göstermenin yanında ortak kültürün oluşmasına da ciddi katkılarda bulduklarının işaretidir. Bu katkıyı sağlayanlar arasında yukarıda bahsedildiği gibi Türkleşip Müslümanlaşan halk âşıklarının ortak halk edebiyatı ve müzik kültürüne belirgin katkıları olmuştur. Bunun yanında çoğunluğunu Hıristiyan olarak kalan ve Türk makam müziğine yine belirgin katkıları olan Ermeni bestekârlar ve icracılar içerisinde günümüzde de çok tanıdık isimlerin eserleri ve sesleri kulaklarımızda yankılanmaktadır. Özellikle halk müziğinin Ermeniler arasında kabul görüp yaygınlaşmasında sonradan mensubu olduğu Bektaşîlikle çok yakından ilgisi vardır.

(5) Duygulu, M. Anadolu Ermeni Müziğinde Bölgesel Etkileşimler. <http://www.hyeter.com/yazi3.asp?Id=14&DilId=1>

(6) Yeprem, S., Türk Cami Musikisi İle Mukayeseli Olarak İstanbul Gayrimüslimlerinde Mâbed Musikisi, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2004. s. 154.

(7) Şengüler, M. İ., İstanbul Ermenileri ve Müzik Pratikleri, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2009, s. 61.

(8) Çobanyan, 1906, Aktaran: Eliaçık M., Ermeni Asıllı Şair Arifi ve Şiirlerinde İslami Görüşler, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007, s. 264.

Bektaşılık, Anadolu ve Balkanlarda birçok Hristiyan'ı Türkleştirip Müslümanlaştırarak Bektaşî tekkelilerinin birer müridi ve muhibbi durumuna getirmiştir. Bunlar arasında; Sarkis Zeki, Harbî, Mahcûbî, Nakabî, Hiranî, Âşık Vartan, Civan Ağa, Coşgunî gibi Alevi Bektaşî şiiirleri ve nefesler yazan Ermeni asıllı şairlerdir. Ayrıca XVI-XVII. yüzyıllarda şiiirler yazan Nahapet Kuçak, Kul Artunî, Tatos, Hayâtî, Çabukoğlu, Abgar, Sefanî, Hovnatani Nagaşî, Kul Arzunî, Miran, Keşişoğlu, Sayat Nova, Şamcı Melkan, Kîçik Oğlan, Bağdasar, Miskin Bürçü, Abdin Oğlan vs. elliyi aşkın Ermeni aşığı olup, eserleri, mecmualara ve cönklerle alınmadığından günümüze kadar gelememiştir⁹.

Sonradan Bektaşî kültürüne mensup olan Ermeniler Türkçe rindane ve sofiyane koşmalar, ilahiler nefesler ve öğüt verici pek çok manzumeler yazıp söylemişlerdir¹⁰. Asug/Asuğ adı verilen gezgin veya yerleşik halk şairleri, çağlar boyu tıpkı Türk âşıkları gibi halkın dilinden söyleyerek sosyal bir işlevi yerine getirmekte idiler. İşte bu asugların bazılarında saz, asugun dilini çözen bir araç konumunda idi. Kent, kasaba, köy üçgeninde kültürel alışverişi sağlayan asuglar zaman içerisinde aynı Türk âşıkları gibi temel işlevlerini yitirmişler ve yöresel halk sanatçısı konumuna dönüşmüşlerdir¹¹.

Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de Ermeniler uzun yıllar Türklerle uyum içerisinde yaşamış, kültürel etkileşimde bulunmuşlar ve Türk kültürüne adapte olmakta hiç zorlanmamışlardır. İlk olarak Selçuklular döneminde başlayan bu birliktelik ve paylaşım 1900'lerin başlarına kadar kesintisiz devam etmiş, bu tarihten sonra yine Anadolu'da münferit beraberlik örnekleri görülmüştür. Bu ikili arasında ortak coğrafya ve kültür birlikteliği etrafında yaşam uzun yıllar devam etmiştir. "Ortaklaşa yaşanan mahalle ve köylerdeki huzur ve güvenlik şikâyetinde bulunmamış, farklı inanç sahipleri birbirlerinin sevinç ve üzüntülerini paylaşmışlardır. Evleri, barkları, işyerleri gibi mabetleri de iç içedir.

Konuşma dilleri Türkçe olup ortak paydaları bir hayli fazladır¹².

Ermeni edebiyatı ve Türk edebiyatı ilişkilerinin üzerine edebiyat tarihçilerinin ve uzmanların söyledikleri ve söyleyecekleri çok şey vardır. Bilinen o ki; halk şarkıları koleksiyonlarına bir göz atılacak olsa bu konu ile ilgili yoğun bir malzeme ile karşı-karşıya kalınacağıdır. Özellikle Asug edebiyatı ve türleri gözden geçirilecek olursa Koşma, Semayi, Destan, Tecnis, Dübeyt gibi Türk edebiyatı nazım biçimlerinin birçoğunun asuglar tarafından da kullanıldığı anlaşılacaktır. Halk şarkılarının içerisinde Ah, Vah, Ey, Oy, Şinanay, Dur, Hele, Bak, Yar, Eyvah, Aman, Yandım, Oda, Tamam, Neynim, Bahtiyar, Çift, Fistan gibi ünlemler ve doldurma Türkçe sözcükler sıkça kullanılmaktadır. Diley, Narey, Le le, Lo lo gibi Kürtçe'den alınma sözcükler de sıklıkla kullanılmaktadır¹³. Bektaşî kültürüne sonradan dâhil olan kimi âşıklar yaşadıkları bölgede tanınarak eserler vermişlerdir.

1848-1913 yılları arasında Kayseri'de yaşamış Ermeni asıllı ve asıl adı Ohannes olan Kayseri'li Âşık Mahcubî¹⁴ Türk halk edebiyatına ve müziğine eserleriyle katkıda bulunan örnek şahsiyetlerden biridir. Bu gibi örnekler Ermenilerin geçmişte ve günümüzde kültürel aidiyet noktasında sadece kendi kültürlerine yönelik bir kapalılıktan ziyade yaşadıkları coğrafyanın mevcut kültürüne uyum sağladıklarını ve bu kültürü paylaştıklarını göstermektedir. Anadolu'nun birçok yerinde sanatta olduğu gibi esnaflar arasında Ermeni zanaatkârların ustalıklarından övgüyle bahsederler ve yine günümüzde bazı Müslüman zanaatkârların ustalarının Ermeniler

(9) Ramazanova, 1977, 262, Aktaran: : Eliaçık, M. Ermeni Asıllı Şair Arifi ve Şiiirlerinde İslami Görüşler, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007 s. 265.

(10) Eliaçık, M., Ermeni Asıllı Şair Arifi ve Şiiirlerinde İslami Görüşler, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007, s. 265.

(11) Duygulu M., a.g.e.

(12) Keskin M. Cömert, H. XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Ermeni İlişkileri: Kayseri Örneği. Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007, s. 283.

(13) Eliaçık M., a.g.e., s. 267.

(14) Eliaçık M., a.g.e., s. 267.

olduğu tüm Anadolu'da bilinir. Günümüzde az da olsa Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bu zanaatkârlar görülmekle birlikte İstanbul'un Pera bölgesi olarak bilinen Taksim civarı arka sokaklarda hala çok sayıda ermeni zanaatkâr, ustaca ürettiği el sanatı ürünlerini sergilemektedirler.

Osmanlı topraklarında yaşamış ve daha sonra farklı ülkelere yerleşen Ermeniler Ermenicenin yanında Türkçeye de sahip çıkmaktadırlar. Gittikleri bu yerlerde kendileri Türkçe konuştukları gibi çocuklarına da Türkçe öğretmektedirler. "XX. yüzyılın başlarında Kayseri'den Amerika Birleşik devletlerine giderek orada yerleşen Ermeniler Türkçe konuşmaya devam etmektedirler. Kayseri'nin Nize köyünden 1911 yılında ABD'ye göç eden Parsıkoğlu ailesi kendi aralarında Türkçe konuşmakta ve Türkçeyi yeni kuşaklara öğretmektedirler. Bu aileden Henry Parsıkyan 2005 yılı Temmuz-Eylül aylarında Kayseri'ye gelmiş, araştırmacı Hüseyin Cömert ile sohbet etmiş ve ünlü Cezayir türküsü'nü çok içli olarak okumuş, Ermeni müziği ile ilgili bir CD hediye etmiştir ki; tamamı Türkçe ve kullanılan çalgı ise ud'dur¹⁵.

Ermeni Musikişinaslar ve Türk Makam Mûsikîsi

Türk mûsikî geleneğinin sahip olduğu yaşam felsefesine adapte olan Ermeni bestekâr ve musikişinasların birçoğu Müslüman bestekârlar denginde ve Türk mûsikî geleneğini yansıtan çok sayıda eser vermişlerdir. Türk mûsikîsinin hemen her formunda bestelenmiş olan bu eserleri form, biçim, tür, tarz, tavır ve yorum olarak Türk bestekârların eserlerinden ayırt edebilmek neredeyse imkânsızdır. Türk mûsikîsi, Batı normlarında eserler veren Ermenileri de etkilemiştir. Örneğin Çuhacıyan gibi Batı mûsikîsi normlarında eserler veren bestekârlardan bazıları eserlerinin çoğunda Batı tonlarını kullanmaktan ziyade Türk mûsikîsi makamlarını sıkça kullanmışlardır¹⁶. Ermeni musikişinasların

büyük çoğunluğu dâhil oldukları gelenek içerisinde kendilerini yetiştirerek Türk mûsikîsinin zenginleşmesine, gelecek nesillere aktarılmasına ve repertuarına ciddi katkıda bulunmuşlardır. Burada bunlardan bazılarının değinmekte yarar vardır.

Bunlardan biri Sultan Aziz devrinin sayılı bestekârları arasında özel bir yeri olan ve 1836 İstanbul Hasköy doğumlu Nikağos Ağa'dır. Kendisi mûsikîyi önce Karabet Ağadan sonra Dede Efendiden öğrenmiş, daha sonrada Mankar Ağadan istifade etmiştir. Dellalzade ile de meşk eden Nikağos Ağa netice itibarıyla mûsikîde öyle ilerlemiştir ki Dellalzade ve Haşim Beyle beraber Enderrun-ı Hümayunda hocalık yapmıştır. Lisasını, lehçesini düzeltmek içinde devrin ve Türk edebiyatının en tanınmış kişilerinden olan Ahmet Vefik Paşadan üç yıl edebiyat dersleri almıştır. Nikağos Ağa Hıristiyan olmakla beraber din Türk mûsikîsine büyük ilgi duymuş, meşk ettiği birçok ayin, na't ve diğer formlardaki dini eserleri okuyabilmek için Mevlevihanelere devam etmiştir. Çok değerli bir bestekâr ve mükemmel bir hanende olan Nikağos Ağa aynı zamanda iyi bir hoca olarak bilinir. Yetiştirdiği öğrenciler arasında Yeni kapı Mevlevihanesi Şeyhlerinden Mehmet Celalettin Dede en tanınmışlarından. Mûsikîmize çeşitli sahalarda büyük hizmetler vermiş olan Nikağos Ağa 9 Eylül 1885 tarihinde vefat ederek Topkapı Ermeni mezarlığına defnedilmiştir¹⁷.

Türk mûsikî geleneğinin aktarımı geçmişte daha çok sözlü kültür çerçevesinde usta-çırak ilişkisi ile gerçekleşmekteydi. Yazılı bir nota sisteminin yaygın olmayışından dolayı eserlerin sonraki nesillere aktarılmasında belirgin kayıplar yaşanmaktaydı. İşte bu noktada Ermeni musikişinas olan Hampartzum Limonciyan, makam mûsikîmizin birbirinden değerli birçok eserini kendi bulduğu nota sis-

(15) Keskin M. Cömert, H. a.g.e., s. 284.

(16) Kınık M., Osmanlı Musiki Geleneği İçerisinde Ermeni Bestekârlar, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007, s. 39-40.

(17) Aksüt S., Türk Musikisininin 100 Bestekârı, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1993, s. 168.

temiyle kayıt altına alarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Bir taraftan Ermeni kilisesinde korist olarak çalışan Hampartzum diğer taraftan da Türk mûsikîşinaslarla çalışarak kendini bu konuda yetiştirmiştir. Geliştirdiği nota sistemine ek olarak hizmetleri ve mûsikîşinaslığı ile Türk mûsikî çevresinde Baba Hampartzum olarak anılmış ve ün yapmıştır.

Türk mûsikî geleneği içerisinde yer alan Ermeni bestekârların ve icracıların her birini detaylı bir şekilde anlatmak bu bildiri- nin kapsamını aşacak kapasitede olduğu için bunları daha kısa biçimde aktarmak yerinde olacaktır. Konuyu bu yönüyle ele aldığımızda şu isimlere değinmekte yarar vardır. Ermeni musikişinaslar arasında tanınmış biri olan Kemani Sebuhan Ağa Türk musikisi eserlerini sazıyla ileri bir teknikle icra eden ustalardan birisi olarak musiki tarihimize yerini almıştır. Sebuhan ağanın talebesi olan Kemani Tatyos Efendi de sazında ustalığının yanında çeşitli makamlarda bestelediği saz eserleriyle musiki- mize çok sayıda eser kazandırmıştır. Türk musiki camiasında saygın bir yere sahip olmasına karşın Tatyos Efendi'nin vefatından sonra kilise defterindeki ölüm kaydının meslek hanesine "çalgıcı" ibaresinin konulması sevenlerini hayli üzmüştür.

Türk makam mûsikîsine besteleriyle renk katan ve zenginleştiren şahsiyetlerden bir de Bimen Şen'dir. Asıl adı Bimen Dergazaryan olan bestekâr geçimini sağlamak için kilise korolarında ilahi okumakta iken diğer yandan Türk mûsikîsini de öğrenmeye çalışmıştır. Türk mûsikîsine iki yüz elliden fazla eser kazandıran bestecinin vefatında çok sayıda Türk musikişinas, yakınlarının yanında cenaze törenine katılarak son yolculuğuna uğurlamışlardır.

Türk mûsikîsine emeği geçen diğer Ermeni musikişinasların bazılarının isimleri de şu şekildedir.

- Dikran Çuhacıyan
- Bogos Hamamcıyan

- Bağdasar Ağa (Ekmekci)
- Asdik Ağa
- Artaki Candan
- Arşak Çömlekciyan
- Hanende Aleksan Efendi
- Tamburi Aleksa Ağa
- Lavtacı Hristo
- Âmâ Hasadur Efendi
- Leon Hancıyan
- Kapriyel Ebeyan
- Hanende Karabet Efendi
- Karnik Garmiryân
- Kemani Serkis Efendi
- Kırkor Çulhayan
- Kırkor Mehteryan
- Mandoli Artin
- Kapril Efendi
- Nişan Taşçıyan
- Kanuni Nubar
- Hanende Sarı Onnik
- Osep Ebeyan
- Lavtacı Ovrık Kaazsyan
- Hanende Manol
- Mihran Efendi
- Kemani Sahak Hocasar
- Udi Serkis Efendi.

Toplumlar arasında ortak yaşamı paylaşmaktan kaynaklanan bazı benzerlikler kültürel süreçlerin doğal bir sonucudur. Bu türden ürünleri kültürel kayıp olarak değerlendirmek yerine, bunları zenginliklerimiz içinde yer alan ortak paydalar biçiminde ele almak en akılcı yoldur. Özellikle küreselleşme süreci yasayan dünyamızda, yerel kültürlerdeki benzeşmeleri, topluluklar üzerinde olumsuz etki yaratan unsurlar olarak görmek yerine, tarihsel mirasta yer alan ortak sanat ürünleri biçiminde ele almakta yarar vardır¹⁸.

(18) Duygulu M., a.g.e.

Sonuç

Osmanlı Ermenileri ve mûsikî ilişkilerimizi bir bütün olarak değerlendirdiğimizde iki toplum, iki kültür, iki ırk ya da ne dersek diyelim bu iki farklı toplum ya da din mensubu açısından baktığımızda aslında bir ayrışmadan değil birliktelikten söz edilebilir. Aradaki farklar ise insani değerler üzerine kurulu zenginliğin bir göstergesidir. Osmanlı mûsikîsi bünyesinde yer alan Ermeni bestekârların ve musikişinasların kendi mûsikî kültürlerine dayalı ürünler vermekten ziyade Osmanlı mûsikî geleneği içerisinde kendilerini mûsikîde geliştirerek bu türde ürünler vermiş oldukları görülmektedir.

Osmanlı coğrafyasının sahip olduğu kültür ürünleri içerisinde önemlilerinden biri olan anonim halk mûsikîsinde de Ermeni asug/aşuğ'ların Bektaşî kültürünü benimseyerek bu alanda da ürünler verdikleri görülmektedir. Yine bu alanda da makam mûsikîmizde olduğu gibi zengin ve özgün eserlerden söz etmek mümkündür. Müslüman âşıkların eserlerinden ayrılması zor olan Ermeni asug'ların eserleri bizlere bu alanda da ciddi etkileşimden söz edebilme imkânı vermektedir.

Ermeni musikişinaslar Osmanlı mûsikî geleneğine dayalı yaşam biçimine öylesine adapte olmuşlardır ki eserlerini ve icralarını kimi hafız ya da din görevlisi olan Müslüman bestekârlarımızın eserlerinden ayırmak mümkün olmamaktadır. Kültürün en önemli

öğelerinden biri olan mûsikînin, kültürel hafızanın oluşmasında payının büyük olduğu, bu oluşum içerisinde Ermeni bestekârların da katkısı olduğu şüphesiz bir gerçektir. İşte bütün bunlar gösteriyor ki; Osmanlı yaşam felsefesi ve devlet anlayışı, tarihi boyunca olduğu gibi Ermeniler ve musikişinasları için de ortak yaşam adına hoş görüyü ön planda tutarak bir ayrışmadan ziyade beraberlik örneğini sergilemiştir.

Kaynakça

Aksüt, Sadun, *Türk Musikisinin 100 Bestekârı*, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1993.

Duygulu, Melih, *Anadolu Ermeni Müziğinde Bölgesel Etkileşimler*. <http://www.hyetert.com/yazi3.asp?Id=14&DilId=1>

Eliacıık, Muhittin, *Ermeni Asıllı Şair Arifi ve Şiirlerinde İslami Görüşler*, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007.

Keskin, Mustafa, Cömert, Hüseyin, XIX. Yüzyıl Sonlarında ve XX. Yüzyıl Başlarında Türk-Ermeni İlişkileri: Kayseri Örneği, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007.

Kınık, Mehmet, *Osmanlı Müsikî Geleneği İçerisinde Ermeni Bestekârlar*, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III, Erciyes Üniversitesi Yayını, 153, Kayseri, 2007.

Köprülü, Fuat, *Edebiyat Araştırmaları*, TTK Yayını, 2. Baskı, Ankara, 1986.

Şengüler, Meral, İğci, İstanbul Ermenileri ve Müzik Pratikleri, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir, 2009.

Yeprem, Safa, *Türk Cami Musikisi İle Mukayeseli Olarak İstanbul Gayrimüslimlerinde Mated Musikisi*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2004.